

**Antické texty o souhvězdích a jejich
recepce ve středověku
aneb
Tajemství královny Kassiopeie**

Alena Hadravová – Petr Hadrava
(Kabinet dějin vědy ÚSD AV ČR, Praha
Astronomický ústav AV ČR, Praha - Ondřejov)

Den latiny, 29. listopadu 2018, FF UK

Arátos: *Fainomena (Jevy na nebí)*, 3. stol. př. n. l.

- ve verších, podle Eudoxa z Knidu (4. stol. př. n. l.)
- Hipparchos (2. stol. př. n. l.): *Komentáře k Arátovi a Eudoxovi*
- *Fainomena* přel. do latiny: Cicero, *Aratea* (1. stol. př. n. l.),
- Germanicus, *Aratea* (1. stol. n. l.), věrnější překlad;
- upravil Rufus Festus Avienus (4. stol. n. l.)

Eratosthenés: *Katasterismoi (Zhvězdění)*, 3. stol. př. n. l.

Pseudo-Eratosthenés: *Katasterismoi (Zhvězdění)*, 1./2. stol. n. l.

Hyginus: *De astronomia (O astronomii)*, 1. stol. př. n. l.

– báje o vzniku souhvězdí, popis jejich umístění vzhledem k sousedním hvězdným uskupením, jejich východů a západů, popis hlavních hvězd v jednotlivých souhvězdích

Atlás Farnese

**římská kopie
řeckého originálu,
kolem roku 150 n. l.**

Neapol, NAM

Foto: A. a P. Hadravovi

Foto. A. a P. Hadravovi

Textová tradice I – literární texty

Středověká scholia:

Scholia k Ciceronovým Arateím (excerpta z Hygina, Pseudo-Eratosthena apod.)

Scholia ke Germanikovým Arateím

Aratus Latinus (8. stol., předkarolínské období, zachov. 4 rukopisy v barbarské latině – obohaceno o excerpta z Plinia, Bedy Venerabilis)

Aratus Latinus – recensio interpolata (9.–15. stol., 11 rukopisů, jeden z nich i u nás: Praha, NK IX C 6, 9.–10. /10.–11.?!/ stol.)

Michael Scotus, De signis et imaginibus celi

(sicilský dvůr Friedricha II. z Hohenstaufenu, c. 1220);

ed. S. Ackermann (2009) založena na iluminovaných opisech ze sev. Itálie a Čech (1320, Padova; Cus 207, Vídeň, ÖNB 2352 /kodex Václava IV./, 2378, 3394 a 5442, Praha III C 2)

- akademická učenost, nová souhvězdí bez opory v realitě

Následovníci: anonymní práce Tractatus de stellarum fixarum celi (rkp. Praha, NK XXVI A 3, 1405; severoitalská provenience /?/)

Textová tradice II – katalogy hvězd

**Ptolemaios, *Katalog hvězd* (in: *Almagest VII-VIII*), 2. stol. n. l.,
popis a souřadnice 1024 hvězd
(založeno na Hipparchových nedochovaných pozorováních)**

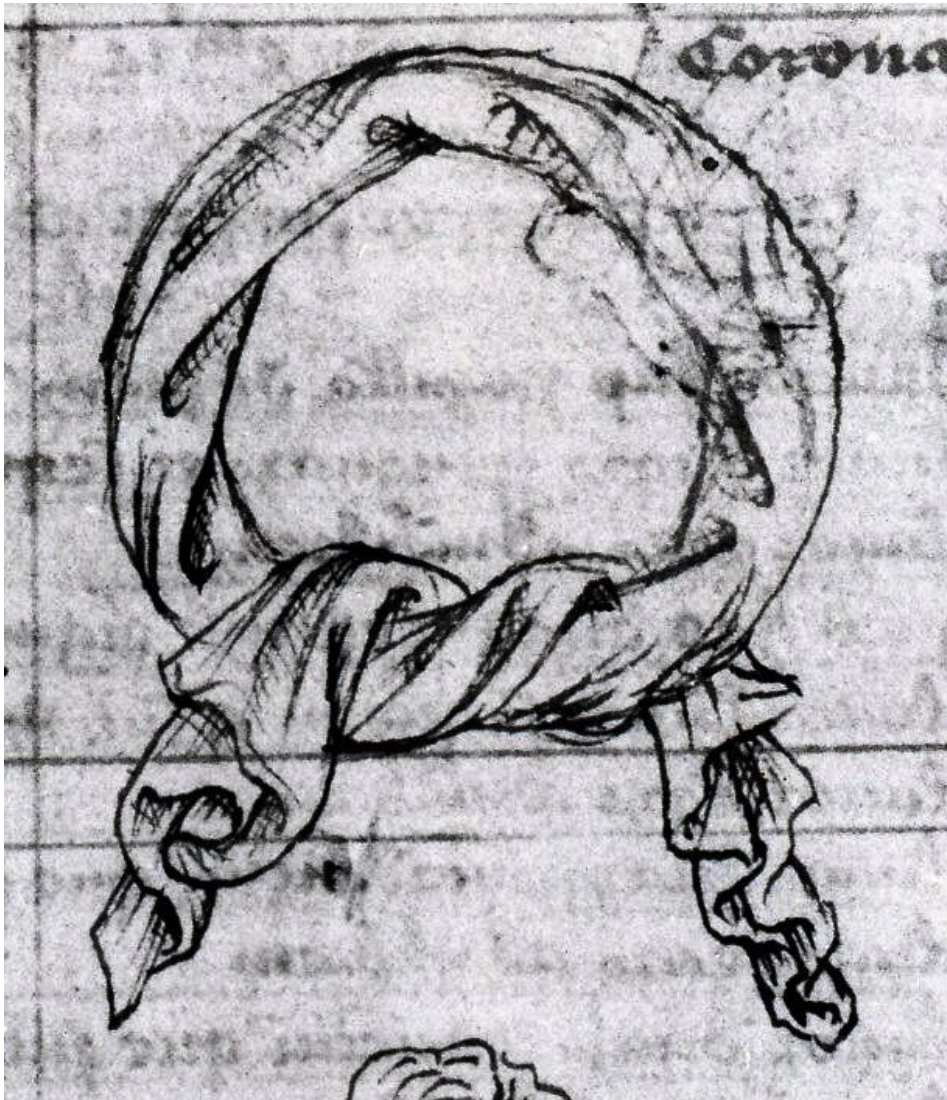
**přeloženo do arabštiny (souřadnice hvězd opraveny o precesi):
as-Súfí, 10. stol., Isfahán v Persii**

**z arabštiny přel. do latiny (se zachováním Ptolemaiových souřadnic):
Gerardus de Cremona, 1175 (Toledo), nejvlivnější z překladů**

***corpus al-Sufi Latinus*: 9 ilumin. rukopisů (z toho 3 českého původu:
Cus 207, Mnichov BSB 826, Catania BU 87; Strahov DA II 13 /severoit./:
za Karla IV. k nám)**

Cepheus	sig.	g	m		g	m	mag.
1 (75) Que est super pedem dextrum	1	17	42	s	75	40	5
2 (76) Que est super pedem sinistrum	1	15	42	s	64	15	4
3 (77) Que est sub cingulo a latere dextro	0	20	42	s	71	10	4
4 (78) Contingens superius humerum dextrum							
5 (79) Contingens superius marsic, id est cubitum dextrum							

0 = Beran, 1 = Býk, délka (sev., již.), šířka, velikost

**Souhvězdí Severní koruny (CrB) ve tvaru točenice
Václava IV., rukopis:**

**Toruň, Biblioteka Uniwersytecka,
Ms. 74, Čechy, 1425, fol. 155r: „Corona
Adriagnes“ (Dionýsův dar Ariadně,
opuštěné Théseem na Naxu)**

**Mnichov, BSB, Clm 826, Čechy, kolem 1400
(kodex Václava IV.), fol. 39vb:
monogram Václava IV. na pozadí Vozky (Aur)**

Kassiopeia. Al-Sufi Latinus. Praha, Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, rkp. DA II 13, fol. 9v, 9r

S Telle formarum Septentrio na lum.
H Orne et stelle Zygnao na lanma.
S Tellano balentis palma tehelram.

1	Q ue est super caput.	0	20	32	89	20	8
2	Q ue est in pectore. et dicitur Scheder.	0	23	32	86	89	3
3	Q ue est declinator ea ad Arone 7 e sup angulū.	0	29	82	81	90	8
4	Q ue est supra setē sup duas costas.	0	29	22	89	0	3
5	Q ue est i duob' genibus.	1	3	22	89	30	3
6	Q ue est super crus.	1	9	82	81	89	8
7	Q ue est sup extremitatē pedis.	1	10	22	81	20	8
8	Q ue est super aduitorum sinistrū.	0	21	22	88	20	8
9	Q ue est sub marsie sinistro.	1	0	22	89	0	9
10	Q ue est sup brachium dextrum.	0	19	2	90	0	8
11	Q ue est super erectionē sedis.	0	21	82	92	80	8
12	Q ue sit i medio reclinatorij sedis.	0	20	32	91	80	3
13	Q ue sunt i extremitate reclatorij.	0	16	2	91	80	8

I Uacū ergo. 13. stellaz i magnitudine tua sūt ē Iq̄ra. 6 Inq̄ra 7 Inserua 2

Textová a ikonografická tradice souhvězdí Kassiopeie:

Pseudo-Eratosthenés, *Katasterismoi* 16:

„Cassiepeiam Sophocles, tragoediarum scriptor, dicit in *Andromeda* contendisse ob pulchritudinem cum Nereidibus.“

— „Sofoklés, autor tragédií, říká ve hře *Andromeda*, že Kassiopeia... v kráse soupeřila s Néreovny.“

Hyginus, *De astronomia* 2,10:

„Cassiepia. De hac Euripides et Sophocles et alii complures dixerunt, ut gloriata sit se forma Nereidas praestare.“

— „Kassiopeia. Eurípidés, Sofoklés a mnozí další o ní řekli, že se vychloubala, že svou krásou předčí Néreovny.“

**Soutěž krásy mezi Kassiopeiou a Néreovnami
(Dóris, Thetis, Galateia).**

**Mozaika, pozdní římské období, tzv. Aiónova vila, Nea Pafos
(Kypr), objeveno v 80. letech 20. století**

Foto: A. a P. Hadravovi

**Soutěž krásy mezi Kassiopeiou a Néreovnami.
Vítězná Kassiopeia jako Afrodíté Anadyomenés.
Mozaika, římské období, Nea Pafos (Kypr)**

Foto: A. a P. Hadravovi

cassiopeia in sella anacrito sedens. habet in capite stellam
claram. i. in singulis umeris singulas claras in dextra
mamilla claram. i. in dextro umero ad manum clarā. i.

magnam & da
re in sinistro
femore. ii. in ge
nu. clarā. in ba
sem stellæ in qua
sedet in utrisq;
angulis claras
singulas summa
.xiii

Nec procul auctoritate totam quam cerne re notū
OBSCURA SUB NOCTE

Kassiopeia

**Scholia
Basileensia,**

**rkp. Basilej, UB,
AN IV 18, fol. 24r**

**Fulda, začátek
9. století**

Kassiopeia.

Aratus Latinus – recensio interpolata.

Praha, NK IX C 6, fol. 145v (Francie?, 10. století)

in septentrionis incisione constitutus est in medium septentrionis: circuli &

æstiuæ solstitii: in balteo .iiii. Sunt omnes .xv.

Cassiopeia interea ut ait Sophocles.

carminum uates: propter in-

uidiam Andromedæ seu Nere-

idæ et earum pulchritudinem

deum peruenisse ad ruinam.

Et per fertur Neptunus

omnem regionem cæto trans-

misso uastasse quam ob-

causam in æstra collocata est

pingitur enim supersella sedens habet autem stellam in capite: et splendidam. In uno quoque

Kassiopeia a její krása

Pohanská kultura: mýtus a konstituování souhvězdí

Arabská kultura: *al-kaff al-hadīb* (as-Súfí); jména zkomolena nebo nahrazena opisy: *stellatio Habentis palmam delibutam*, tj. „suhvězdí (Ženy) s pomalovanou dlaní“, tj. „s dlaní pomalovanou hennou“ (al-Sufi Latinus; Gerardus de Cremona)

Al-Sufi Latinus. Praha, Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, rkp. DA II 13, fol. 9r:

Stellatio habentis palmam delibitam.

„Stellatio habentis palmam **debelitam**“

**Z dopisu významného českého egyptologa
Františka Lexy manželce, 11. ledna 1931, Edfu:**

**„Všecky ženy jsou tlusté a mají nezdravou pleť a malují si
oči, jako to dělaly starověké Egypt'anky. K tomu si ještě
barví tváře (né vždycky) skoro rudě červeně, **dlaně rukou
na žlutohnědo**, zkrátka vyhlížejí tak nepříjemně, že by člověk
neměl chuti se s nimi seznámiti.“**

**(citováno podle: Adéla Jůnová Macková a kol., *Českoslovenští
vědci v Orientu I*, Praha, Scriptorium 2012, str. 305.)**

Casiopia

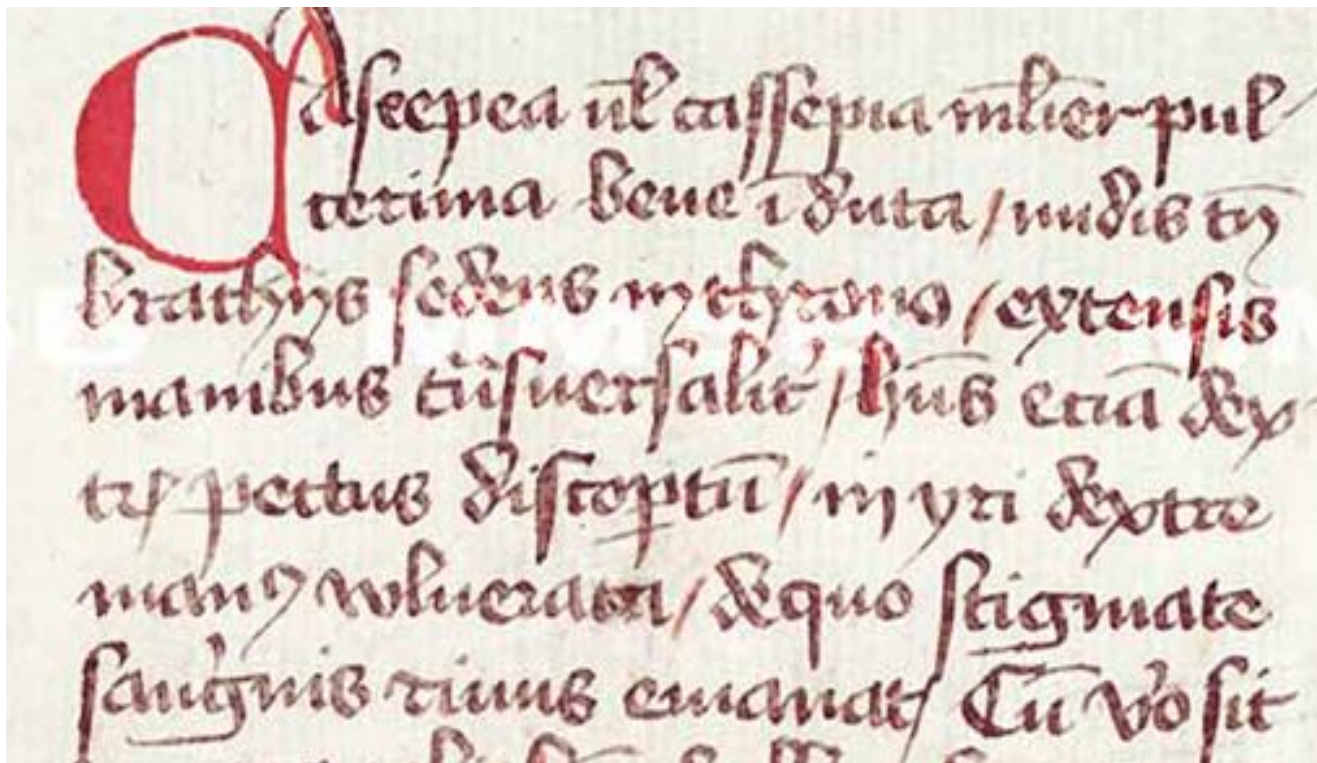
- sedens in sede
- Casiopia
- habens palmas delibutas, id est non ablutas

Ptolemaiův *Katalog hvězd*, překlad Gerarda z Cremony, Toruń, BU ms. 74, fol. 157r, 1425 (rkp. Václava Korandy Ml.)

Křesťanská kultura: arabský zvyk malování dlaně hennou na znamení ženské krásy nebyl středověk. Evropě znám, byl přetvořen ve stigmatizaci

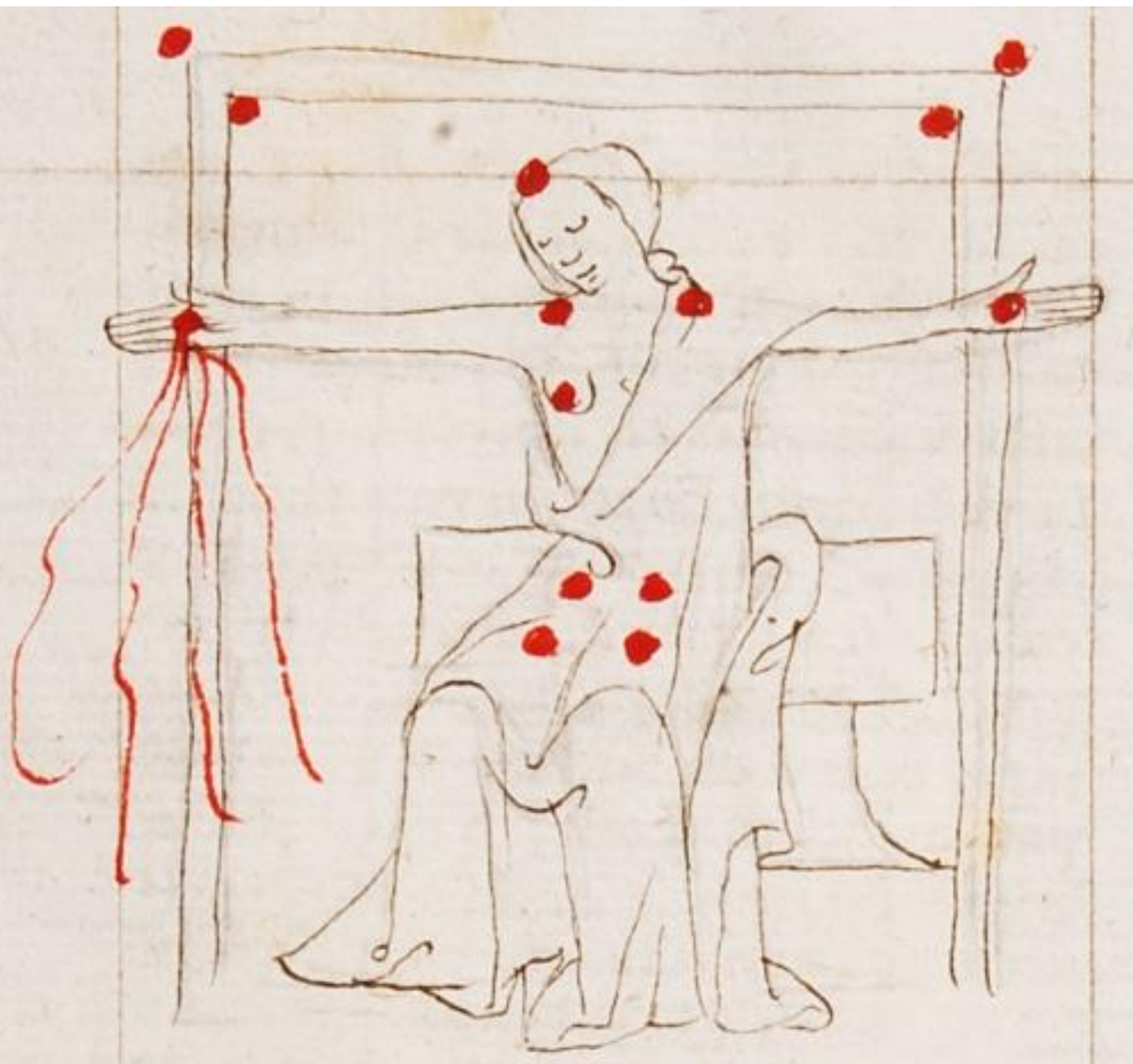
Michael Scot, *De signis D 57*: „Kassiopeia je krásná a pěkně oděná žena. Sedí na trůně, paže má nahé a rozepjaté, tak jako kněz u oltáře... na pravé ruce je silně zraněna a z tohoto stigmatu prýští velký proud krve.“

„Kassiopeia je žena sedící na zdobném křesle... na pravé ruce má stigma, tak jako Kristus na kříži, z něž proudí velké množství krve.“

„in yri dextre manus
vulnerata, de quo stigmatate
sanguinis rivus emanat“

Praha, NK XXVI A 3, f. 28v: „Kassiopeia byla velmi krásná žena, dobře oděná, ovšem s holými pažemi. Sedí na trůně, ruce má rozpažené do stran... Na dlani pravé ruky je zraněna a z tohoto stigmatu vyvěrá silný proud krve.“

**Kassiopeia
se stigmatem
na dlani**

**Michael Scot,
Liber de signis,
rkp. Praha,
NK III C 2, fol. 161v
(15. stol.)**

Kassiopeia – stigma

**Michael Scot,
De signis.
Mnichov, Clm
10268, fol. 81r**

(Padova 1320)

Cassiopeia sedes in siliquaastro collocata e. cui⁹ sedi /
lis z ipsi⁹ cassiopeie pedes positi in ipsa circūductio
ne circuli qui arcticos vocat. effigies autē corpis ad
estiuū circulū peruenit : quē capite z dextera manu
tangit. hāc ppe mediā diuidit circul⁹ is lacteus ap
pellat̄ p̄xime cephei signū collocatū. hęc occidens cū scorpione ca
pite: cū sedili resupino ferri p̄spicit̄. Exoriri aut̄ cū sagittario. hui⁹
i capite stella ostēdit̄ vna. In vtroq; humero vna. In mamilla de
xtra clara vna. In lūbis magna vna. In sinistro femore duas. In
genu vna. In pede ipsi⁹ dextro .j. In q̄drato quo sella dōrnat̄ .j.
In vtrifq; singule⁹ clari⁹ ceteris lucētes. hęc igit̄ ē oio stellaz. xiiij.

Kassiopeia – stigma

Hyginus, *De astronomia*,
Benátky,
Erhard Ratdolt
1485, D3v

Stigma zde
nepatříčně!

Kassiopeia se stigmatizovanou dlaní. Hyginus, *De astronomia*, ed. J. M. Mycillus, Basilej, I. Hervagius, 1535, str. 90 – stigma do Hygina nepatří

singulas. In dextero numero una. In zona que media
eius diuidit corpus tres stellæ clarę uidetur. In latere de-
xtero obscurã unã, in sinistro genu duas. In utrisq; pedi-
bus singulæ, supra pedes stellę quatuor, hic totus om-
nino stellarum numerus xix.

Cassiopeia.

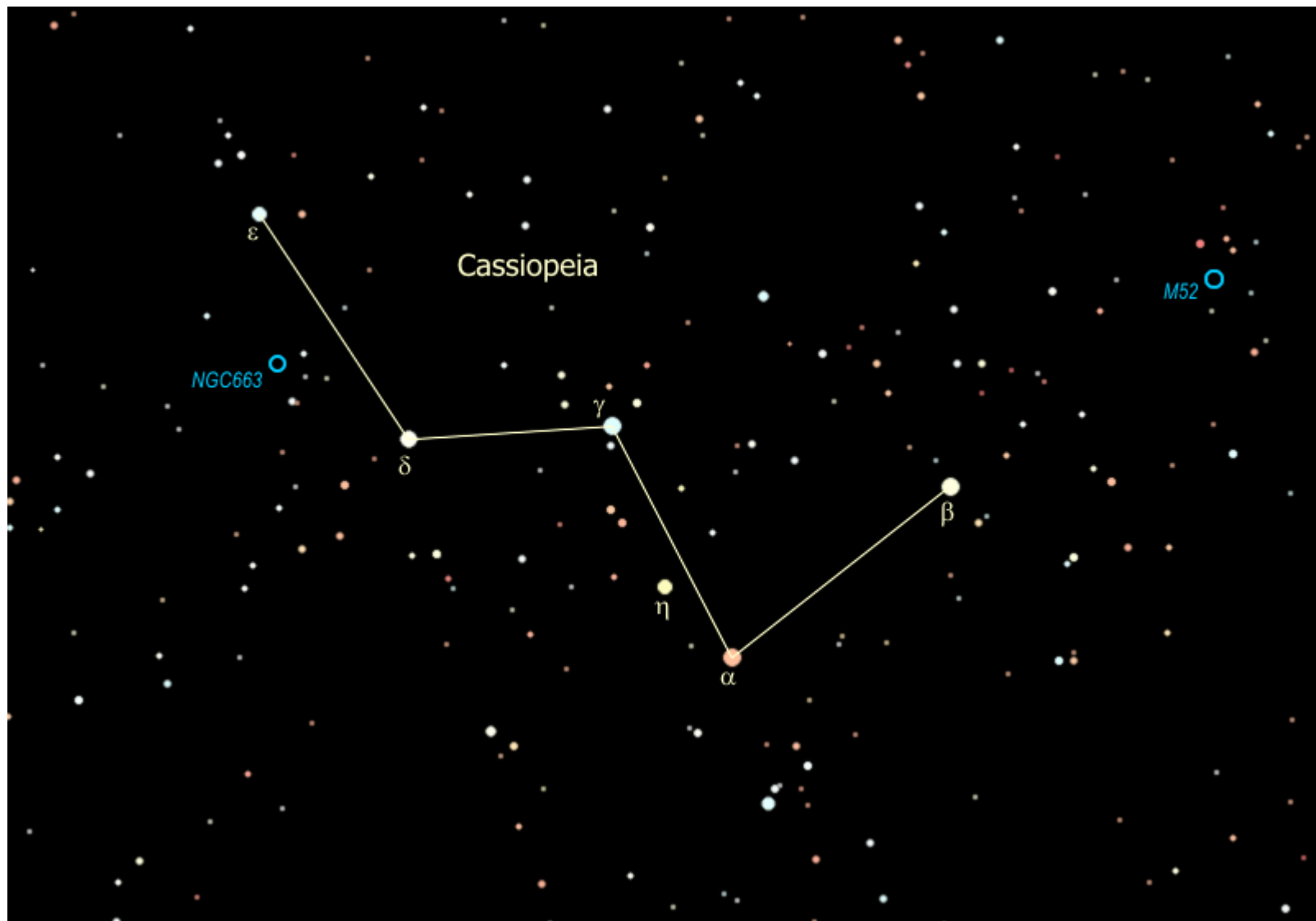
Cassiopeia unam habet cæteris insigniorem stellam tertiæ magnitudi-
nis & in pectore positam, Scheder nomine. Habet & unã in coxis, atq;
unam in medio sedis, & unam in genibus tertiæ magnitudinis, reliquæ
sunt quartæ magnitudinis.

Cassiopeia sedens in siliquaastro collocata
est, cuius sedilis & ipsius Cassiopeię pe-
des positi in ipsa circunductione circuli
qui arcticos uocatur, effigies autem cor-
poris ad æstium circulum peruenit,
quem capite & dextera manu tangit, Hanc prope me-
diam diuidit circulus is qui lacteus appellatur, proxi-
me Cephei signum collocatum, Hæc occidens cum
scorpione

Souhvězdí Kassiopeie v podobě písmene „W“

IMAGO CASSIOPEÆ.

nova 1572 v Kassiopeii

**Tadeáš Hájek z Hájku,
*Dialexis de novae et
prius incognitae
stellae... apparitione,*
Frankfurt 1574, C2v**